

סקירת ספרים

חשופים בעלטה: המוסד, השב"כ והתקשורת הישראלית. ספרה של כלילה מגן (2018).
הוצאת ידיעות אחרונות, 448 עמודים

אודי לבל*

מתמסרים ונחשפים

בחודשים שקדמו למערכת הבחירות האחרונה חשפו ראש המוסד לשעבר מאיר דגן וראש השב"כ לשעבר יובל דיסקין פרטים רבים על פועלם בעבר. לא היו אלה פרטים מבצעיים שנעשו בשם ממשלת ישראל אלא פרטים על מה שהם זיהו כתורמתם לביטחון המדינה: פועלם האינטנסיבי, הגלוי והנסתר, שנועד לא פחות ולא יותר לסיכול מדיניות הביטחון של ראש הממשלה הנבחר נתניהו, ושר הביטחון ברק, בכל הקשור לטיפול והתמודדות עם סוגיית הגרעין האיראני. שניהם חשפו כיצד פעלו יחדיו לייחוס דה-לגיטימציה ישראלית ובינלאומית לכוונות תקיפת מתקני הגרעין של איראן ובנו קואליציה בלתי פורמאלית לשם כך – מאין "קהילת מדיניות" אקטיבית – בתוך הממסד הישראלי. כך למשל הם חברו, עת שכיהנו כראשי המוסד והשב"כ, לעמיתיהם לנשק בהווה ובעבר, כמו למשל לראש השב"כ לשעבר, האלוף במיל. עמי איילון שהביע במסגרת אותה התארגנות תמיכה פומבית בהסכם שנחתם בין המעצמות לאיראן, ובכך החליש את עמדתו הביקורתית של ראש הממשלה ביחס להסכם. באופן מתואם אף פורסמו בתקשורת בעת כהונתם עמדות דומות מצד בכירים מכהנים משני הארגונים, כמו גם מקהילת המודיעין הצבאית, שהתריעו מפני הרפתקנות מיותרת אליה מוליכים ראש הממשלה ושר הביטחון, כמו גם התפרסמו עצומות, אחת מהן בחתימת ראש אמ"ן לשעבר עמוס ידלון, שהביעו התנגדות למבצע אפשרי להפצצת מתקני הגרעין האיראניים והעלו לסדר היום את סוגיית המחיר בנפגעים אזרחיים של פעולה שכזו, נפגעים שיפגעו בעקבות תגובת הנגד האיראנית שתהיה בדמות הפצצת מאסיבית בעיקר מצד חיזבאללה על כל שטחה של ישראל.

במסגרת אותה מערכת בחירות אף נאם האלוף במילואים מאיר דגן, ראש המוסד לשעבר, בעצרת המרכזית שארגנה האופוזיציה בכיכר רבין בתל אביב. דגן קרא שם לקהל האלפים להחליף את השלטון. גם הוא התראיין באותה עת על כך ששימש כמי שבלם יוזמות בלתי אחראיות מצד ראש הממשלה נתניהו תוך רמיזה לסוגיה האיראנית, ובמקביל – כמי שנבלם על ידי נתניהו לא אחת, משום שבניגוד לקודמיו, כך דגן, מדובר בראש ממשלה הססן וחסר אומץ ועקביות. למעשה גם לאחר הבחירות נראה כי יוצאי ארגוני המודיעין הם שהפכו לראש החץ התקשורתי והציבורי של פעילות האופוזיציה.

* פרופ' אודי לבל (ulebel@gmail.com), המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת אריאל; חוקר בכיר במרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת בר אילן

כך למשל, לקראת יום העצמאות האחרון של ישראל, קרא ראש השב"כ לשעבר כרמי גילון להחרמת נאומו של נתניהו בטקס הדלקת המשואות, לאחר שראש הממשלה תבע להיות חלק מן האירוע הממלכתי. כמו כן, לאחר שממשלת נתניהו חוקקה את "חוק הלאום", נאם יובל דיסקין, ראש השב"כ לשעבר, בעצרת בכיכר רבין לצד משפחות שכולות ולוחמים מן העדה הדרוזית, קרא להם לעשות כל שביכולתם לביטול החוק והביע שאת נפש ממנו וממחוקקיו. דיסקין עצמו לצד האלוף במילואים עמירם לוין, מי שהיה בעבר המשנה לראש המוסד, אף התבטאו בהקשר לפולמוס ציבורי אחר שעסק בפועלה של תנועת "שוברים שתיקה" אשר לצד קבוצות שעודדו סרבנות שירות בשטחים זכתה לבולטות רבה בשיח הישראלי. כתגובה לניסיונות להרחיק את חברי התנועה מבתי הספר התיכונים, שם הם הציגו את משנתם בפני תיכונים מועמדים לגיוס, התבטאו דיסקין ולוין כנגד היוזמה והגדירו את פעילות "שוברים שתיקה" כחשובה וחיונית מבחינה מוסרית ודמוקרטית. לצד עמיתים נוספים הם מסגרו את הממשלה הישראלית כפוגעת באופן מתמשך באופי הדמוקרטי-נאור-ליבראלי של ישראל.

כל המאזכרים מעלה, לצד עמיתים נוספים שהיו בעברם ראשי מוסד ושב"כ, הפכו מנהיגי דעה, בעלי נוכחות רבה באמצעי התקשורת, על פי רוב כמבקרי מדיניות הממשלה. הם זכו ועדיין זוכים לחשיפה תקשורתית רבה כמרואינים, פרשנים או ראשי תנועות מחאה חברתיות. הם פועלים למיצוב פעילות הממשלה כפוגעת בממלכתיות ובאופיו של הצבא שהפך לשיטתם דתי יותר מבעת תקופתם. מיעוטם אף ניסו לעמוד בראש מפלגת העבודה (איילון, לוין). מדובר באקטיביזם חברתי-תקשורתי שניתן לראותו כגל שני של פעלתנות ציבורית של ראשי שירותי המודיעין, לאחר שמיעוט מהם כבר הפכו משך השנים לאחר פרישתם, לחלק מהזירה הפוליטית כחברי כנסת, סגני שרים או שרים (גדעון עזרה, אבי דיכטר, דני יתום ועוד), אם כי באותה עת עדיין היו הם מיעוט לעומת האלופים במילואים, יוצאי הצבא שהיו הם "המוצנחים הטבעיים" משירות ביטחוני לאקטיביזם ציבורי לרוב בשורות מפלגות מכהנות (Lebel and Hatuka, 2016).

בתקופה הנדונה אף קיימת התרחשות נוספת מרתקת של חשיפת השחקנים האמורים: ראשי השב"כ והמוסד לדורותיהם התארחו באופן וולונטארי בסדרות דוקומנטאריות בהן סיפרו על מדיניות הארגונים ועל השפעתם על מערך קבלת ההחלטות הישראלי ביחס לעימות הישראלי-פלסטיני, כמו גם בסרטים תיעודיים שנעשו על סוגיות המשיקות לפעילותם, כמו למשל על המחתרת היהודית, השליטה הישראלית בשטחים ועוד.

התרחשות סיטואציות שכאלו לא הייתה מתאפשרת בעשורי המדינה הראשונים. לא רק משום שאישים אלו – ראשי ארגוני המודיעין של מדינת ישראל – נותרו אנונימיים, לא רק משום שהם היו ברובם המכריע מקורבים למפא"י (ולאחר שירותם הצטרפו לא אחת לשורותיה) ולכן לא חשבו לצאת פומבית כנגד מדיניותה, אלא בעיקר הודות למערכת הצנזורה שמנעה פרסומים "מיותרים" עליהם ועל ארגוניהם (Nossek and Limor, 2001) למקרה בו מי מהם כשל במידת אדיקותו ל- 'דת

החשאייות' המחייבת אותו. מאז הקמתה של המדינה נותרה החשיפה התקשורתית בעיקר נחלתם של קציני צה"ל, משאב שנמנע מראשי שירותי המודיעין שבארגוניהם לא פעלו מחלקות שעסקו ביחסי ציבור פרו-אקטיביות וממילא אתוס ארגונים אלה, ובהתאם גם תרבותם הארגונית, הייתה שמירת פעילות אנשיהם בעלטה. שנים רבות כלל לא פורסמו שמותיהם, ודאי לא של הכפופים להם. מה שאומר שאם נחשף הציבור למוסד או לשב"כ "מבפנים", היה זה למרות, ולא הודות למדיניות הארגונים, בעיקר בשל משבר שנכפה עליהם.

בעבור ארגונים אלה מדובר היה במשבר בשני מובנים: בהיבט האובייקטיבי – שכן מדובר על פי רוב בכשל מובהק, ובמובן הסובייקטיבי – קרי – עצם משבר החשיפה: כשל שבניגוד לכשלים אחרים לא נותר 'מאחורי הקלעים' אלא פורסם "על קדמת הבימה" וגרר דרמה ציבורית, פוליטית ותקשורתית. וכך, משברים אלו – הם למעשה מן ההזדמנויות הבודדות ללמוד על התנהלותם התקשורתית של גופים אלו (Lebel, 2007; Lebel, 2007a) שהרי היום יום, בין אם קיימת בו עשייה תקשורתית או לא, הנו רחוק מעין הצופה והחוקר והגישה אליו, על פי מדיניות מערכת הביטחון – חסומה.

משברים אלו מנוצלים (מתודולוגית) על ידי ד"ר כלילה מגן בספרה החדש "חשופים בעלטה: המוסד, השב"כ והתקשורת הישראלית" ללמידת הדינאמיקה שבין ארגוני המודיעין הישראליים לבין התקשורת. אין זה ספר ראשון המתייחס לחלק מן האירועים שהחוקרת בוחנת. סוגיות כמו פרשת קו 300 או פרשיית 'המדענים הגרמנים' כבר נדונו בהזדמנויות רבות. אך זהו בהחלט הספר הראשון שלא מבקש לבחון אירועים אלו תחת משקפי הדיסציפלינות שבהן הם כבר "נלעסו" עד דק (משפט, אתיקה, מדיניות ציבורית וקבלת החלטות) אלא תחת זכוכית המגדלת של חקר מדיניות התקשורת, ניהולם התקשורתי של משברים ויחסי הציבור.

חלקו הראשון והשני של הספר יעניינו יותר את תלמידי וחוקרי התקשורת, משום שהם מציעים תפיסות עיוניות, לרבות מודל מארגן, בכל הקשור למדיניות התקשורתית שיש לצפות לה מארגונים חשאיים בעת משבר. אך עיקרו של הספר הם שערי האמפיריים שירתקו לקריאה גם את קהל העוסקים במדיה על תצורותיה הרבות והשונות, או את המתעניינים במדיניות הביטחון הישראלית, וזאת דווקא הודות להימנעותה של המחברת לכפות עליהם את ההמשגה התיאורטית.

בשער השלישי המוקדש לשב"כ מנותחים התמודדותו התקשורתית של הארגון עם פרשת המרגל ישראל בר; פרשת קו 300; ורצח רוה"מ יצחק רבין. בשער הרביעי המוקדש למוסד מנותחים התמודדותו התקשורתית עם פרשת המדענים הגרמנים; פרשת לילהאמר; ופרשת חאלד משעל. לבסוף תוהה המחברת בפרקי הסיכום "הילכו שניים יחד?" קרי – אלו תובנות היא למדה מיחסי שירותי המודיעין והתקשורת, ואם בכלל מדובר באינטראקציה שניתן לכנותה "יחסים" – או שמא

מדובר בהגדרה בהתנגשות בין אתוסים מוסדיים זרים. הפרקים האמפיריים מרתקים לקריאה, כתובים דה-פקטו במתודולוגיה של 'היסטוריה עכשווית'

(Oakeshott, 1990) (contemporary history) ושל "ביוגרפיה מוסדית" (institutional biography) (Finch et al, 2017). גם אם רכיבים מסוימים בהם ראו אור בבימות שונות – הרי שלראשונה הנם מרוכזים ושזורים כך שהם מעניקים לקורא את מה שניתן לכנות "הסיפור התקשורתי" של הגוף החשאי המנותח ושל האישיות שפיקדה עליו. למעשה כתבה ד"ר מגן את "הביוגרפיה התקשורתית" (כחלק מזו המוסדית) של ארגוני המודיעין ושל ראשי ארגוני המודיעין של מדינת ישראל. ביוגרפיה שיש בה כדי ללמד רבות הן על הדילמות והפרקטיקה של התהוות אסטרטגיות תקשורתיות בעת משבר, והן על החברה הישראלית שלמעשה מגולמת ומקופלת בביוגרפיות תקשורתיות אלו. אלו גופים ההופכים מחשאים לחשאים למחצה, מאמונים על אתיקה של עלטה למי שבראשם עומדים מי שמתמכרים, יותר ויותר, לחשיפה וליחסי ציבור, ובשל כך הדברים מלמדים לא רק על שינויי אתוס מוסדי אלא שינויי אתוס חברתי, מה שמהווה זווית נפלאה ללמוד באמצעותה על השינוי בתרבות הפוליטית-הציבורית של הממסד הישראלי כולו.

לכאורה, ההצטמצמות למשברים כמקרי הבוחן הנה מגבלתו של הספר, אך יש להודות כי זו היא מגבלת חקר ארגוני המודיעין עצמם בישראל (ובעולם). אלו ארגונים שאינם מקיימים, בלשון ההמעטה, ארכיון הפתוח לכל, וגם אין אפשרות לבחון את התנהלותם השוטפת על פי תוצרי פעילותם כי גם זו ברובה לא ידועה. הדבר למעשה מותיר את בחינת התנהלותם רק לעיתות היקלעותם למשברים נחשפים, שכן רק זו ניתנת למעקב, בטח בהקשר ניהול הרושם הציבורי והתקשורתי. לטעמי יש לקרוא מחקרים שכאלו, לרבות ספר זה, מתוך מודעות לכך שהשימוש במתודולוגיה כפויה זו, עשויה להעניק לנו את התחושה, שלא לומר את האשליה, שבימי שגרה – לא מקיימים ארגונים אלו יחסי ציבור פעילים פרו-אקטיביים, וכי פעילותם התקשורתית הנה מאולצת ומתרחשת באופן רה-אקטיבי בעיתויים נדירים של משבר האומנם? האם ביום יום לא פועלים מוסדות אלו להשפעה על דרך סיקורם? בין באופן פורמאלי ובין באופן סמוי? האומנם דימויים היומיומי הנו תוצאה של "רושם ספונטאני" ללא הכוונה רציונאלית? ומכאן לשאלה נוספת שיש להעלות, גם אם אין דרך לתת עליה מענה: האם אלו הם המשברים היחידים שחוו אותם גופים? או שמא אלו משברי החשיפה שנכפו עליהם, במקביל לכשלים רבים אחרים שראשי אותם ארגונים השכילו, לשיטתם, להותיר מאחורי הקלעים? במילים אחרות – האם ללא פרסום יזום של צילום מחבל חי מולך על ידי שני אנשי שב"כ בעיתון 'חדשות' וב- 'העולם הזה' לא היה הציבור הישראלי נחשף כלל למה שהפך ל- 'פרשת קו 300'? וכתוצאה מכך לחקירה שבוצעה, אשר במהלכה נחשפו נורמות פסולות בשב"כ, לרבות הנוהג לשקר בבתי משפט ולקבל 'הריגה בהסכמה' כאתיקה נורמטיבית?

יש לתהות אלו פרקטיקות קיימו ארגונים אלו אל מול התקשורת הישראלית והבינלאומית על מנת לחסוך מעצמם את העיסוק התקשורתי בכשלים אחרים שככל הנראה אירעו פה ושם, ולמנוע את העיסוק בהם על קדמת הבימה התקשורתית: יחסי תן וקח עם עיתונאים? ניצול קרבה לעורכי

עיתונים? הספקת סיפורים בלעדיים חלופיים בעבור אי העיסוק במשבר? או שמא פרקטיקות שכלל אינן חלק מארגז הכלים העיתונאים הנורמטיבי? אלו שאלות שיוותרו בשלב זה ללא מענה אך יש לזכור אותם עת הננו קוראים ספר המתמקד ב- "יוצא הדופן" ולא חושף בפנינו את 'התקשורת של היום יום'. יש להניח שלא רק ראשי ארגוני המודיעין יעדיפו להגביל את נגישות המחקר לפעילותם התקשורתית השוטפת אלא גם העיתונאים העוסקים בסיקור אותם ארגונים שמחים על הותרת פן זה מחוץ לסדר היום המחקרי: מדוע לעיתונאי שקנה את עולמו בחשיפה יוצאת דופן על פעילות המוסד הישראלי להודות כי מדובר למעשה בתוצאה של דברור ישיר שהוביל לפרסום שבוצע בזמן ובצורה, בכמות ובאיכות, עליה סוכם עמו מראש? היות וד"ר מגן עצמה קובעת כי "באופן מסורתי שמרו כל הראשים על הצגת חזית אחידה כלפי חוץ ביחסם לתקשורת: חזית של התרחקות וחוסר מגע. אולם... מאחורי הקלעים שמרו העומדים בראש כל העת על קשרים עם התקשורת" אזי יש לקוות כי כחוקרים נגיע ליום בו יתאפשר מחקר על ההשפעה של קשרים אלו על הרושם והדימוי אליו צרכני התקשורת נחשפו.

בין אם יתאפשרו או לא מחקרים מסוג זה, הרי שספרה של מגן הנו תרומה משמעותית לעיסוק בחקר היחסים בין ארגוני ביטחון ומודיעין ותקשורת, לחקר ניהול משברים בתקשורת ולחקר השיווק המוסדי והפוליטי של ארגוני המגזר הציבורי. ובייחוד - הספר מעניק לקוראיו משאב חלוצי משמעותי: היחשפות מרוכזת ל- "אני מאמין" של העומדים בראש ארגונים אלו ביחס למדיניות תקשורת, חשיפה וניהול מידע. באמצעות ראיונות שביצעה המחברת עם ראשי השירותים, עיתונאים, ובהתבסס על התבטאויותיהם בעבר בהקשרים אלו, ניסחה ד"ר מגן את תפיסות העולם של ראשי ארגוני המודיעין של מדינת ישראל בתחום מדיניותם התקשורתית ואת דרכיהם ביישום תפיסותיהם אלו הלכה למעשה. זוהי תרומה ייחודית וחלוצית. על פי רוב אנו זוכים להיחשף לעמדתם של ראשי ארגוני המודיעין בכל הקשור לסוגיות מבצעיות, למדיניות ביטחון, לשאלות של מוסר לחימה או של יחסים בין דרג ביטחוני לדרג למדיני. בספרה של ד"ר כלילה מגן אנו נחשפים לראשונה באופן מאורגן לדרך בה הם תופסים, ערכית ויישומית, את ניהול סוגיות החשיפה, הפעלת הצנזורה, האיזונים בין חופש הביטוי והפרסום לבין ביטחון המדינה, החשיבות המיוחסת על ידם ליצירת המוניטין הארגוני והאישי, הנטייה התקשורתית להגיב מול הצורך ליזום ועוד. פרק אחר פרק נחשפת האידאולוגיה התקשורתית-מוסדית הלא כתובה בה החזיקו ראשי ארגונים אלו ומוענקת היכולת לבחון עד כמה וכיצד כל אחד מהם השפיע בתקופתו על מדיניות ארגונו בתחום זה.

חלק מהעובדות מרעישות, כגון אלו העולות ביחס למוסד. שם חושפת החוקרת מציאות שננקטה על ידי חלק מראשי: שימוש בעיתונאים לטובת פעילות ממשית או הענקת בלעדיות לכתבים בתמורה לנכונותם להעניק סיוע מבצעי למוסד. ככל הנראה מדובר היה בתפיסה נורמטיבית שמיישמה האמינו בלגיטימיות שבה. מצוין כי לאיסר הראל היו עיתונאים שנבחרו על ידו "למשימות מיוחדות" וזאת בידיעת עורכיהם. הם התלוו לפעילות המוסד באירופה ובמקביל לדיווחים שהעבירו לעיתון בו עבדו הם נדרשו להשתמש בזהותם העיתונאית כדי לבצע מטלות תחקיר משמעותיות ממש כסוכנים. מאיר עמית, למשל, הציע לעיתונאי שמואל שגב להתלוות

לפעולות הארגון בכורדיסטאן ובתנאי שזה ייקח חלק בתחקור נושאים שלמוסד הייתה סקרנות לגביהם.

מבחינת פתיחות לעיתונות, אנו למדים מן הספר כי ראש המוסד יצחק חופי סירב לכל פתיחות תקשורתית, גם כאשר בידי זו היה כדי לסייע לו להתמודד עם הנמקתם של כשלים שנחשפו לעין הציבור (ספחי פרשת לילהאמר שהתבצעה תחת פיקודו של קודמו – צביקה זמיר), וגם כאשר היה זה ראש הממשלה מנחם בגין בעצמו שנתן לו את ברכתו לשתף עיתונאים בביצועי מוסד מוצלחים. לעומת זאת, והנה השפעתה של תקופה כמו גם של הזדמנות, כראש מוסד לשעבר דווקא התגמש חופי, עת נענה בחיוב להצעת ראש המוסד דני יתום להתראיין כראש מוסד בדימוס ולחשוף את אחריותו בעבר להעלאת יהודי איראן, עיראק ולבנון כמו גם את פיקודו על פרשיות מוצלחות נוספות מעברו. הדבר היה בו בזמן שאחרים ביקרו את החלטתו של יתום לפתוח את המוסד לתקשורת לאחר 'פרשת משעל', ואף לשכור את שירותיהם של היחצ"נים רני רהב ועליזה גורן לשם כך. נראה כי מושאי חשיפה מחמיאה יתקשו להתנגד לה גם אם יש בה חריגה ממדיניות עבר שהם עצמם נקטו. וכך, אם חשב הקורא כי מדובר על מי שתקשורת היא מבחינתם זירה שיש להתרחק ממנו, שלא לומר לסלוד ממנה, עולה מדפי הספר מציאות מורכבת יותר, אפילו ביחס לאבות המייסדים. כך מסכמת ד"ר מגן את התייחסותה לאיסר הראל, לכאורה "מר חשאיות": "להראל הייתה גישה מעשית לתקשורת. הוא סלד ממנה אך השתמש בה לצרכי ארגונו... לא אהד אותה אך ידע את מקומה ואת כוחה בהשפעתה על דעת הקהל".

התנהלות ראשי השב"כ אף מעניינת יותר. אולי בשל קרבתו היתרה של השב"כ למתחמי פעילותו של צה"ל נמנעו בכיריו מלהיצמד לסיסמתו המיתולוגית: "מגן ולא ייראה". וגם שם הדבר לא החל בעשורים האחרונים. מהספר עולה כי אברהם שלום הזמין את אהוד יערי, הכתב הפופולארי לענייני ערבים, להצטרף אליו ללבנון; שאבי דיכטר הקים מדור תקשורת מסודר ואף העדיף להעביר מיוזמתו לתקשורת פרטי מידעים ונתונים על מנת שיכללו בכתבות השוטפות ועוד. מעניין עוד יותר כי דיכטר אף הקים בשב"כ גוף לניטור סיקורו התקשורתי, עדות לעניין הרב שייחס לדימוי הארגון, בדומה לכל גוף מסחרי המעוניין לנתח את המעטפת התקשורתית לה הוא זוכה – צעד המעיד על תבונתו הרבה בכל הקשור למשבירי הלגיטימציה שהשב"כ עשוי היה להיקלע אליהם עת הלוחמה הישראלית הפכה יותר ויותר מסוג "המלחמות החדשות"; בשלהי תקופת פיקודו של דיכטר על השב"כ אף נחנך אתר האינטרנט של השירות ובתקופת פיקודו של דיסקין על הארגון אף החלו מופיעות מודעות גיוס בעיתונות התרות אחר מגויסים פוטנציאליים.

סלבריטאזיה תקשורתית

הדמות המאתגרת ביותר, בכל הקשור ליחסי השב"כ והתקשורת, כפי שעולה מדפי הספר, הוא ראש השב"כ יעקב פרי. הפרטים עליו יעניינו לא רק חוקרי מודיעין אלא גם את העוסקים בהתהוותם של סלבריטאים בתקשורת וכידוע בתחום זה: צריך שניים לטנגו. פרי הוא זה שהפך את תפקיד ראש

השב"כ למסוקר יותר, נגיש יותר וקרוב יותר לעיתונות ובאמצעותה לציבור הרחב. דמות שקיימה לא רק לאחר אלא אף בעת כהונתה נוכחות ציבורית דומיננטית בשלל מגרשים. ד"ר מגן מתארת כיצד הפך פרי שבב"כ למעין מודל, ליועץ תקשורת, למי שבפועל שימש ככותב הדפ"א התקשורתית (דרכי פעולה אפשריים) או את התוו"ל (תורת הלחימה) התקשורתית של הארגון. הוא נעשה למומחה דה-פקטו בתחומי יחסי הציבור שגם הממונים על הארגון אחריו פנו אליו לעזרה בעיצוב המדיניות התקשורתית שנקטו. עצותיו מעידות על מקיבליסט משופשף הבקיא הן בנבכי ההתנהגות הפוליטית, והן בנבכי עיצוב דעת הקהל הישראלית. המחשה לכך עולה לאחר רצח ראש הממשלה יצחק רבין. ראש השב"כ כרמי גילון פנה, כפי שמספרת מגן, ליעקב פרי על מנת לגבש את תגובתו, הן האישית והן הארגונית-תקשורתית. פרי יעץ לו להגיש לראש הממשלה פרס את התפטרותו. הנחתו הייתה כי זהו מהלך אידיאלי, ממש win-win situation : מבחינת דעת הקהל זה יסדר "שראש השב"כ לוקח על עצמו את האחריות" ויעניק לו את הלגיטימציה להמשיך ולכהן. מדוע להמשיך ולכהן? כי שמעון פרס, כך טען פרי בפני גילון, "הרי לא יקבל את ההתפטרות שלך". פרי צדק וגילון אף התעלה על מורו: הוא בחר להגיש את התפטרותו לכאורה מבלי לפרסמה, רק שזו "מצאה את דרכה לתקשורת" וסייעה למציאות שפרי חזה להתממש.

פרי היה ראש שב"כ מסוקר, מי שהתרועע עם עיתונאים וזכה לסיקור תקשורתי ולא רק בעמודי החדשות והסיקור הביטחוני. מגן מצטטת את איתן הבר, מי שהיה ראש לשכתו של ראש הממשלה יצחק רבין, מתפלץ ממראות מסיבת יום ההולדת של יעקב פרי: "הדבר הראשון שראיתי במסיבה היה את רון בן ישי שיושב עם סגן ראש השב"כ דאז. אני עובר הלאה ורואה חצי מהעיתונאים של מדינת ישראל. זה היה אירוע... [ש]בעיניי מסמל תחנה אמיתית בדרך להבין מה קרה לשב"כ". מן הספר עולה כי יעקב פרי הוא זה שסלל את הדרך להיפכותם של ראשי השירותים לידוענים, בעלי נוכחות קבועה באמצעי התקשורת, מנצלים את מעמדם וידענותם על אירועי הווה ועבר על מנת להשתתף בשלל תחקירים כמו גם רבי שיח ותכניות אירוח. פרי עצמו העיד כי פעל במודע כראש שב"כ לשינוי אופיו התקשורתי של הארגון: "הגעתי למסקנה שעליי להיפתח לתקשורת יותר מראשי שב"כ שקדמו לי... הבנתי שאנו מצויים בתקופה אחרת, שונה, פתוחה וביקורתית יותר".

הדברים מאלפים ולמרות השתייכותה הדיסציפלינארית של הכותבת למדעי החברה וההתנהגות, הרי שספרה דווקא מחזק את המתודולוגיה המצבית, זו המוותרת מדעת על המודלים מארגני המציאות לטובת ההיחשפות לרכיבים האישיותיים והנסיבותיים שעיצבו אותה. הפרטים הנחשפים בספר ממחישים עד כמה אלו אישים ונסיבות שהובילו להכרעות על העדפת תפיסות תקשורתיות. מה שמאתגר מחקרי המשך ובייחוד כאלו שיתמקדו בשתי הסוגיות הבאות:

מתמסרים ונחשפים – נחשפים ומתמסרים: על הבהלה לסיקור

כפי שנכתב בפתח הדברים, נוכחותם התקשורתית של ראשי ארגוני המודיעין בעבר ובהווה הפכה עניין שבשגרה. בדומה לרפרטואר ההתנהגות המקובלת מצד בכירי צבא דימוס עד לפני כעשור,

כעת, במקביל לירידת האטרקטיביות הציבורית-תקשורתית שלהם, נראה כי ראשי ארגוני המודיעין הופכים למנהיגי הדעה הביטחוניים החדשים בתחום הביטחון כמו בתחומים אחרים. והם משתפים פעולה עם אמצעי התקשורת, מתמסרים ונחשפים, ללא שמץ של עדות על השתייכותם בעבר לאתוס החשאיות. מגן מצטט את העיתונאי רון מייברג כותב על כך באופן קולע טור בשנת 1998 תחת הכותרת "שחכו לשתוק": "יד ביד עם זכותו של הציבור לדעת מתקיים פנומן ישראלי נוסף: להיטותם התקשורתית של מי שעד אתמול ממש עמדו בראש הגופים הללו ועתה הם הדודו טופז של רייטינג הביטחוניים הישראלי... לתומי הנחתי שהפורשים הבכירים האלה מחויבים לקוד שתיקה מסוים" (מגן, 294-295). מהיכן הבהלה לסיקור? הנכונות להיחפץ לעיתים ל- "instant Celebrities" (Lebel and Ronel, 2009) האם זהו פיצוי על שנים של שתיקה או השתקה? האם זוהי מעורבות ציבורית של מי שהפכו מרכזיים יותר ויותר במלחמות החדשות? הנשענות פחות על אוגדות סדירות ויותר על יחידות מיוחדות - מה שמכונה "לוחמה אינדיבידואלית" (Potzsch, 2013)? האם זהו דור של מפקדים התובע את הטבעת חותמו בזיכרון הציבורי, חושש שהארכיון יוותר רק בידי לובשי המדים? בבחינת מרידתם של חיילי העלטה? יהיו אשר יהיו ההסברים, מן הספר עולה כי אין מדובר ב- 'חריגות' או סטיות, אלא במה שמתעצם באופן לינארי בקרב שני ארגוני המודיעין: הם והעומדים בראשם הפכו, וכנראה יהפכו עוד יותר, לחלק מן השיח הציבורי והמרחב התקשורתי. נותר רק לתהות האם הדבר בהכרח ישפר את מעמדם? יהווה משאב שיווקי עבורם? או שמא הם עצמם עוד יתגעגעו לימים בהם יכלו לנשום לרווחה, על כך שהכרעות עבר שקיבלו נותרו חסרות פרסום ציבורי והותירו אותם מחוץ לזרקורים, במידה ויהיה מדובר בחשיפה מתמדת של כשלים ומשברים.

מדיניות בעידן הנראות (Visibility)

מספרה של ד"ר מגן עולה כי ההסבר המרכזי לשינויים שבמדיניות התקשורת של ארגוני המודיעין הנה אישיות המפקדים עליהם באותה עת. מגן מעידה על כך במספר הזדמנויות: "את אופן המענה של הארגון לאתגרים הללו התווה בעיקר העומד בראש הפירמידה הארגונית". נראה כי בהמשך לכך ראוי יהיה במחקרים עתידיים לתהות על מספר שאלות: האם מי שמינו את אותם ראשי ארגונים, לקחו בחשבון את המציאות התקשורתית ואת ה- "אני מאמין" התקשורתי שלהם? זאת כאשר ברור כי הם עשויים לפעול בזירה מחוסרת לגיטימציה ובצורך מתמיד להסביר את פועלם בשלל שדות תקשורתיים. ולא רק זאת, עד כמה המציאות התקשורתית החדשה השפיע לא רק על אישיותם של מפקדי הארגונים אלא על התנהלותם המבצעית של ארגוני המודיעין? בכל הקשור לצבאות – ידוע כי מלחמה בנראות מלאה (Panoptic Warfare) ובסיקור מתמיד מתבצעת באופן שונה ממלחמות שנתבצעו כזירות סגורות. במסגרת תהליך המעבר מ- Werfare ל- Imagefare (Ayalon et al, 2016) מתקיימים שינויים התנהגותיים-דוקטרינאריים החל מהרמה האסטרטגית ועד לזו הטקטית (Shavit, 2016), מתפיסת הלחימה ועד לדפוסי מנהיגות המפקד במתארים מסוקרים (Lebel & Ben-Shalom, 2018) – כל אלו אינם כבעבר. ספרה של ד"ר מגן נפתח במובאה מאת איסר הראל: "אל תעשה דבר, גם לא תחת מעטה של סודיות מוחלטת כביכול, שאם יתגלה ברבים לא תוכל להצדיקו, אם מפני חוסר סבירותו או חוסר הגיונו הטוב או מפני הקלון שכרוך בו".

מובאה המלמדת כי מבחינת הראל, השיקול התדמיתי, בין אם כשיקול קונקרטי ובין אם כמוטיב סימבולי, 'היה שם' תמיד. האין בכך כדי לחתור תחת הצדקת קיומם של ארגונים חשאיים? שהרי על ארגונים שכאלה לבצע את מה שלא ניתן בהכרח להצדיק ברבים. האם החשש מפני "ועדת החקירה" בהכרח משפר או שמא מסרס את פעילות הגוף החשאי? תהיינה התשובות אשר תהיינה, זו עדות לכך כי אף הסיכוי הדל לחשיפה מוצא את דרכו כמשפיע על תורת הלחימה.

רשימת המקורות

- Ayalon, A., Popovich, E. and Yarchi, M., (2016). "From Warfare to Imagefare", *Television and Political Violence* 28 (2), 254-273.
- Finch, D., Deephouse, D. L., O'reilly, N., Foster, W., Falkenberg, L. and Strong, M., (2017). "Institutional Biography and Knowledge Dissemination", *Academy of Management, Learning and Education* 16(2), 237-256.
- Lebel, U., (2007). "The Culture of Loss Following Crisis: Culture Shifts in the Bereaved Parents–State Relationship", *Journal for Cultural Research*, 10 (4), 363-388.
- Lebel, U., (2007a). "Civil Society Vs. Military Sovereignty: Cultural, Political and Operational Aspects", *Armed Forces and Society*, 34 (1), 67-89.
- Lebel, U. & Ronel, N., (2009). "The Emotional Re-Engineering of Loss: On the Grief-Anger-Social Action Continuum", *Political Psychology*, 30 (5), 669-691.
- Lebel, U. & Hatuka, G., (2016). "Israeli Labor Party and the security elite 1977-2015: De-Militarization as Political Self-Marginalization", *Israel Affairs* 22(3-4), 641-663
- Lebel, U. & Ben-Shalom, U., (2018). "Military Leadership in Heroic and Post-Heroic Conditions", In: Caforio, G. (ed.), *Handbook of the Sociology of the Military*, Springer, Rotterdam, 463-475.
- Oakeshott, M., (1990), *Experience and Its Modes*, New York Cambridge University Press.
- Nossek, H. and Limor, Y., (2001). "Fifty Years In A 'Marriage Of Convenience': News Media And Military Censorship In Israel", *Communication Law and Policy* 6(1), 1-35.
- Potzsch, H., (2013). "The Emergence of iWar", *New Media and Society* 17(1), 78-95.
- Shavit, M., (2016), *Media Strategy and Military Operations in the 21 st. Century*, Routledge, London.